

TOPLUMSAL ELEŞTİRİNİN MİZAHTAKİ TEMSİLİ: UYKUSUZ MİZAH DERGİSİ ÖRNEĞİ*

Gülcan YUMURTACI¹

ÖZET

Mizah, kendi toplumunda varlık bulan, toplumunu yansıtan bir olgudur. Yaratıldığı sosyal çevrenin kültürünü, tarihini içinde barındırır; eleştirel bir yanı bulunur. Mizahla ilişkilendirilen olgulardan biri de gülmedir; çünkü gülme de mizah gibi, içinde yıkıcılık ve eleştirelilik gibi özellikler barındırmaktadır. Her mizahi ürün gülmeye yol açmadığı gibi her gülme de mizahi bir ürünün sonucu değildir. Mizah yoluyla iletişim, her toplum gibi Türk toplumunda da hayatın önemli bir parçasıdır. Mizahın kollarından biri olan karikatür, çizgiyle mizah yapma sanatı olarak tanımlanmaktadır. Karikatürün önemi, sayfalarca yazı veya saatlerce konuşmanın anlatamadığı olgu ve olayları çizgiyle aktarabilmesinden ve evrensel bir dil taşıyabilme potansiyelinden kaynaklanmaktadır. Malzemesi karikatürler ve mizah yazıları olan mizah dergileri de gülmenin, mizahın ve karikatürün özelliklerini barındırdıklarından ve kültürün, geçmişin karikatürize edilmiş verilerini içerdiklerinden önemlidirler. Bu nedenle bu çalışmada güncel mizah dergilerinden en yüksek tirajlı Uykusuz mizah dergisi ele alınmıştır. Ana akım medyaya alternatif olarak değerlendirilen mizah dergilerinin bir temsilcisi olarak bu derginin, toplumsal eleştirideki rolü araştırılmış ve derginin gündemi konu alan kapak sayfaları incelenmiştir. Bu inceleme nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde, içerik analizi yoluyla bir doküman incelemesi biçiminde yapılmıştır. Elde edilen veriler eleştirel yaklaşım kapsamında, alanyazında bulunan ifadelerle karşılaştırılarak yorumlanmıştır. Sonuçta Uykusuz dergisinin, toplumsal eleştirinin bir temsili olarak ifade edilip edilemeyeceği eleştirel bir yaklaşımla tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mizah, Karikatür, Eleştirel Yaklaşım, Devletin İdeolojik Aygıtları, Uykusuz Dergisi

THE REPRESENTATION OF SOCIETAL CRITIQUE IN HUMOR: THE CASE OF UYKUSUZ MAGAZINE

ABSTRACT

Humor exists within and reflects its own society. It encompasses and critically approaches the culture and history of the social environment that creates it. Laughter is associated with humor as it also carries traits such as destructiveness and criticism. Not all humor causes laughter, not all laughter results from humor. Communication through humor is vital in Turkish society, as with all societies. As a branch of humor, caricature is defined as the art of humor through drawing. Caricature's significance lies in its ability to convey pages of text, hours of speech in a single drawing, potentially as a universal language. Portraying caricatures and humorous texts, humor magazines are significant as troves of caricatured data regarding humor, caricature, culture and history. Therefore this research studied Uykusuz magazine as the highest circulating contemporary humor magazine in Turkey. Considered representative of humor magazines as alternatives to mainstream media, this magazine was studied regarding its role in societal critique and the cover pages portraying current events were analyzed. This

* Bu makale, yazarın Toplumsal Eleştirinin Mizahtaki Temsili: Uykusuz Mizah Dergisi Örneği adlı doktora tezinden derlenmiştir.

¹ Dr., Eskişehir, Türkiye, gulcanymrtc@gmail.com.

analysis was conducted using qualitative research methods, namely content analysis and document analysis. The findings were compared with the literature and Uykusuz magazine as a representation of societal critique is discussed through a critical approach.

Keywords: Humor, Caricature, Critical Approach, Ideological State Apparatuses, Uykusuz Magazine

1. GİRİŞ

Tarih boyunca insanlar, mizah yoluyla eleştirilerde bulunmuştur; gerek sözlü, gerek yazılı, gerekse görsel yollara başvurarak egemen olanı, karşı çıktığını, beğenmediğini eleştirmiştir. Böylelikle de yetkisi olmadığı düşünülen karşı çıkışları gerçekleştirebilmiş ve yer yer, zaman zaman bunlara gülünmesini sağlamıştır. Gülerken karşı çıkmış, ciddinin ciddiyetini bozmuş ve egemen karşısında kendini gülerken savunmuştur. Bunu da mizah aracılığıyla yapmıştır. Mizah, tarih boyunca hem muhalif bir karaktere hem de uyarıcı/fark ettirici bir işleve sahip olmuştur (Arık, 2003, s. 100). Sözü edilen bu mizahi karşı çıkış, halkta bir supap görevi görmekle birlikte, toplumsal farkındalığın artmasına da yardımcı olmuştur.

Türk toplumunda mizah yayıncılığı yaklaşık olarak 150 yıllık bir geçmişe sahiptir. Günümüzde de mizah dergileri politik ve eleştirel tutumu, toplumsal olaylara yaklaşımı, bu olayların karikatürize edilerek temsil edilmesi, popüler kültür öğelerine yer vererek bu öğeleri eleştirel bir yaklaşımla ele alması açısından önemli bir yere sahiptir. Kitle iletişim araçları ve karikatürle iletişimin önemli temsilcileri olarak mizah dergilerinin toplumu etkileme ve yönlendirme kapasitesinden söz edilebilir. Bu kapsamda araştırma dâhilinde mizah dergilerinin toplumla olan ilişkisi ve iletişimi irdelenecek ve toplumsal eleştiride mizah dergilerinin yeri sorgulanacaktır. Ek olarak, mizah dergilerinin; Althusser tarafından (2010) Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA) ve Devletin Baskı Aygıtları (DBA) olarak tanımladığı kavramlara; iktidar, devlet, egemen sınıf, muhalefet ve siyaset ile ilişkili konulara; kâr odaklı üretim sistemi, devlet-toplum gibi kavramlara; ekonomiye; hak ve özgürlüklere; medyaya, ana akım görüşlere muhalif yaklaşımların temsiline vb. nasıl ve ne oranda yer verdiğini ortaya koymak da çalışmanın sorunsalına dayanak oluşturmaktadır. Bunun sebebi, egemen görüşlerin ana akım medyada yer almasına karşılık muhalif görüşlerin bir temsilcisi olarak mizah dergilerinin konumunun tartışılmak istenmesidir.

Mizah, ciddiyetsiz bir tavır takınmış gibi görünse de ciddiyete karşı bir duruş sergilemektedir aslında. Nitekim Morreall'in belirttiği üzere (1997, s. x): "Ne gülme ve mizahın ciddiyetsizlik içerdiği olgusu bizim onları incelerken ciddi bir tutum takınamayacağımız anlamına gelir, ne de gülme ve mizahtaki ciddiyetsiz tutum onları insan yaşamının birer yönü olarak önemsiz ve ilgiye değmez kılar". Bu çalışmada da; toplumsal eleştirinin mizahtaki temsili eleştirel yaklaşım kapsamında belirlenmeye çalışılmış ve bu inceleme, günümüz mizah dergilerinden Uykusuz dergisi kapsamında yapılmıştır. Bu bağlamda, derginin ilk 500 sayısının kapakları değerlendirmeye alınmaktadır. Dolayısıyla araştırmanın problemi, Uykusuz mizah dergisi kapaklarında sunulan görüşlerin muhalif ve eleştirel boyutlarının hangi bağlam ve temalar altında, nasıl ve ne oranda sunulduğunun belirlenmesidir. Bu kapsamda eleştirel yaklaşım, çalışmanın kuramsal temeline destek oluşturmaktadır ve çalışmada, mizah dergilerinde toplumsal ve kültürel olarak yaratılan anlamın irdelenmesi amacıyla eleştirel çözümlenmelerden yararlanılmıştır.

Araştırmanın temel amacı; Uykusuz dergisinin gündemi konu alan kapaklarındaki görüşlerin muhalif ve eleştirel yanını araştırarak, bu görüşlere hangi bağlamlarda, hangi temalar çerçevesinde ve ne oranda yer verildiğine yanıt aramaktır. Dergilerin analiz sonuçlarını sınamak, alanyazındaki verilerle karşılaştırarak holistik bir çerçeve oluşturmak da çalışmanın amaçları arasındadır. Sözü edilen temel amacın alt amacı da Uykusuz mizah dergisinin

kapaklarında devletin ideolojik aygıtları ve baskı aygıtları olarak tanımlanan devlet, aile, eğitim, hukuk, ordu vb. olguların nasıl ele alındığına ve ne oranda yer bulduğuna yanıt getirebilmektedir.

Bu araştırma, tarihe bir belge niteliğinde ışık tutan karikatürlerin ve bu karikatürlerin barındığı bir mecaz olan mizah dergilerinin incelenmesi aracılığıyla, günümüzde yaşanan gelişmelere farklı bir açıdan yaklaşabilmesi açısından önemlidir. Ele alınan Eylül 2007 ve Mart 2017 tarihleri arasındaki yaklaşık on yıl, ana akım medyadan farklı bir duruş sergilediği varsayılan mizah dergilerinin gözünden, daha farklı bir bakış açısıyla okuyucuya yansımıştır. Bir kitle iletişim aracı olarak mizah dergilerinin eleştireliliğinin, eleştirel bir mercekle göz altına alınmaları, çalışmaya ayrı bir renk katması bakımından değer taşımaktadır. Ayrıca bu çalışma, 05 Eylül 2007 ve 30 Mart 2017 yılları arasında yayımlanan Uykusuz mizah dergisinin ilk 500 sayısı ve bu sayıların, gündemi konu edindiği kapak sayfalarından elde edilen verilerle sınırlıdır.

2. ALANYAZIN

2.1. Mizah, Gülmeye ve Karikatürün Eleştireliliği

Mizah, kimine göre günlük hayatın stresinden kişiyi alıkoyan, güldürerek rahatlatan bir kaçış; kimine göre karşısındakine üstünlük kurmaya yarayan bir araç; kimine göre derin bir analiz, yorumlama ve eleştiri yeteneği gerektiren bir sanat; kimine göre ise bir baş kaldırma, bir karşı çıkıştır. Tarihsel olarak bakıldığında mizah farklı zamanlarda, farklı mekanlarda karşı çıkışlara aracılık etmiş; yapıcı, uyumlaştırıcı görevler üstlenbildiği gibi yıkıcı, bozguncu roller de üstlenmiştir.

Antik Yunanda, klasik çağ boyunca Avrupa'da ve klasik Hindistan kültüründe mizah ve gülmeye basitlik olarak değerlendirilip, Aristoteles ve Platon tarafından insanların akılcı yeteneklerini kaybetmelerine, aptallaşmalarına, sorumsuzlaşmalarına ve insanlıklarını kaybetmelerine neden olduğu ileri sürülüp hep kötülense de XVIII. yüzyıldan başlayarak görüşler yavaş yavaş olumlu bir yön almaya başlamıştır (Özer, 2007, s. 41-42). Türkçede mizah kelimesine karşılık olarak "gülmece" kelimesi önerilmektedir. Ancak mizah, bundan çok daha fazlasıdır. Gülmeye, kişinin kontrol edilebilir bir iletişim aracı olarak bedensel bir boşalması iken mizah, kişide oluşan anlama-kavrama değişiklikleridir ve her iki kavramın da başat özellikleri, özgürleştirici ve gerilim giderici olmalarıdır (Avcı, 2003, s. 81). Mizah, içinden çıktığı toplumun kültürüyle de iç içedir. Kültürel pratikler, toplumun yapısını biçimlendirdiği gibi mizahını da biçimlendirir. Mizah da bu kültürel pratiklere içkin yapısıyla toplumun erke karşı savunmasını şekillendirir.

Mizah; bir olgunun tuhaf ve eğlendirici yönlerinin insanlarda gülmeye duygusu uyandıracak bir biçimde anlatılmasıdır; ancak sadece güldürmekten ibaret bir anlatı biçimi değildir, anlatılan konunun başka açılardan ele alınıp düşünülmesini de sağlar ve alışılmış yollardan anlatılamayan mesajları nükteli bir üslup içinde karşı tarafa anlatmaya yarar (Yakar, 2008, s. 7). Mizah bazen alayda bazense toplumsal muhalefette kendini bulan bir duruş biçimi, bir tavırdır (Kamiloğlu, 2013, s. 165) ve farklı boyutlara, karakterlere sahiptir. Toplumsal gerçekliğe gülünç, sıra dışı, eğlenceli, satirik bir dille yaklaşımın adı olan mizahın ana karakteri eleştirel olmasıdır ve mizah, toplumsal işlevi ile değerlendirilmekte, güldürürken sorgulamayı hatta yıkıcılığı içermektedir (Avcı, 2003, s. 80). Mizah, kültür hayatının bir parçası olarak da bizi ilgilendirmektedir (Öngören, 1998, s. 9); çünkü kültürden bağımsız mizah, mizahsız bir kültür düşünülemez.

Her gülmeye mizahın bir sonucu olmadığı gibi her mizah ürünü de gülmeye ile sonuçlanmayabilir. Gülmeye, mizah, toplum ve kültür arasında oldukça sıkı bir ilişki bulunur. Mizah, toplumsal yapı ve onun hareketliliği hakkında önemli bilgiler barındırır; grup ya da sınıfların kimliklerindeki ayrıntılar mizahta saklıdır (Özdiş, 2010, s. 18). Toplum mizahıyla, mizah da toplumla varlık

bulur. Mizah, toplumsal bir olgu olması nedeniyle, içinde vücut bulduğu ortamın insanların bireysel ve toplumsal yapısını, ahlaki durumlarını, manevî değerlerini, zaaf ve eksikliklerini, sosyoekonomik yapılarını ve siyasî durumunu kapsayan sosyolojik bilgiyi, diğer bir deyişle kültürünü yansıtır (Çiftçi, 1998, s. 139). Bir ülkeyi, bir ulusu tanımak için mizahına bakmak gerekir (Altan, 2014); çünkü mizah, toplumun aynasıdır.

Mizaha yüklenen çeşitli işlevler arasında eğlendirmek, toplumu yansıtmak, eleştirmek, ezilenin yanında olmak, doğrudan söylenemeyeni mizahi bir yaklaşımla dile getirebilmek, iktidar ve toplumla ilgili aksaklıkları ifşa etmek, egemene karşı bir muhalefet ve direniş sahası olmak gibi işlevlerden söz edilmektedir. Mizah, hem baskı altındaki toplumun nefes borusudur, hem de özgürlüğe giden yolu açan kahkahalı bir öncü (Altan, 2014). Bu toplumsal işlevlerden yola çıkılarak söylenebilir ki mizah, güldürürken sorgulamak ve düşündürmek gibi bir göreve de sahiptir. Sorgulamayı ve düşünmeyi sağlıyorsa diğer işlevlerini yerine getirebilir.

Mizahın bir dalı olan karikatür, ciddiyete karşı bir karaktere sahip olmasına rağmen ciddiye alınması gereken bir üründür çünkü; ister yerel ister uluslararası olsun, çeşitli formlarıyla insanları düşünmeye yönlendirerek insanların ahlaki, düşünsel ve fiziksel davranışlarını değiştirmesine katkıda bulunma potansiyeline sahiptir. Karikatüristler, siyasal sistemlerin gerekleri ve sınırları içerisinde çizmek ve yayımlamak durumunda olduklarından, iktidarın siyasi ve ahlaki baskılarından sakınmak için kendilerini sansürleyerek, doğrudan bir adres vermeden hiciv, mizah ve metaforlar yardımıyla sistemi ve siyasi kişilikleri eleştirebilirler. (Porumbita, 2001, s. 47). Bu sebeple de şimdiye dek her türlü rejimde barınabilmiş olan karikatürün bundan sonra da hayatına devam edeceği söylenebilir. Karikatüristler de toplum sorunlarına eğildikleri ölçüde etkinlik kazanacaklardır. Zira karikatürist Turhan Selçuk'un da ifade ettiği gibi (1998, s. 159), karikatürün amacı salt güldürü değildir. Mizahın, karikatürün yüzünü topluma dönerek, çarpıklıkları kendine has yöntemiyle ele alması ve kültürden etkilenirken kültüre bir katkı da bulunması da söz konusudur.

Mizah ve çizginin kendine has özellikleri ve avantajları mevcuttur. Uykusuz dergisi mizah yazarı Fırat Budacı'ya göre mizahın, çizginin gücü, sayfalarca anlatılmaya çalışılan bir durumun çizgiyle tek karede anlatılabilmesinden, kolay tüketilebilmesinden, anlamı tam olarak verirken okuyucuyu yormamasından ve eğlendirmesinden gelir. Mizah dergileri, Türkiye ve dünyadaki bazı örnekleriyle muhalif bir kimliğe sahip olsa da asıl amacı -en yalın hâliyle- güldürmektir. Zaten dergiler bu birincil amaç sayesinde muhalif kimlikleriyle okura ulaşabilirler. Sadece muhaliflik üzerinden dizayn edilen bir mizah dergisi pek kabul edilebilir değildir. Türkiye'deki mizah dergileri, kapak ve ilk iki sayfasıyla yaptıkları mizahla yıllardır erke karşı en cesaretli muhalefeti yapıyor. Geriye kalan köşeler ise mizah dergiciliğinin ana omurgasını oluşturuyor ve aslında okuru daha çok ilgilendiren de mizahçıların kendi köşeleri (F. Budacı, Mayıs 2017, e-posta yoluyla görüşme)...

Karikatür; toplumun sürekli nabzını tutan, toplumsal olayları yakından izleyen ve hicveden bir sanat dalıdır (Özer, 2000). Uykusuz dergisinin kurucu çizerlerinden Ersin Karabulut (2016), gündemin hicvedilmesinin çok eski bir gelenek olduğundan söz ederken kendilerinin sadece bu geleneğin en ucunda olduklarını ve ellerinden geldiğince karikatürün, mizahın gücünü kullanarak fikirlerini söylemeye çalıştıklarını ifade eder. Mizahın, ortamda herkesin suratı asıkken sevimli bir şey söyleyebilen, kimsenin alınganlık göstermediği bir şey olduğunu, gücünü de buradan aldığını ekler. Uykusuz dergisinin bir diğer mizah yazarı Barış Uygur'a göre ise mizah aslında iktidar için vazgeçilmez bir özellik taşıyor: İktidarın hatalarını, beğenilmeyen uygulamalarını görmesini sağlar. Mizahın gücünün kaynağı yarattığı etkide gizlidir: Halkın dilinin ucuna geleni halk adına söyleme, söyleyiverme. Uygur'a göre mizahın yarattığı bir çok etki arasından en önemlisi, halkın dilinin ucuna gelenleri ifade ederek nefes aldırmasıdır (B. Uygur, Mayıs 2017, e-posta yoluyla görüşme).

Başlangıcından günümüze politik eleştiri, Türk mizahının en önemli işlevi olarak var olmuştur ve mizah, içinden çıktığı toplumun gerçeklerinden kendini üreterek (Arık, 2003, s. 89-90) hem toplum adına hem de topluma rağmen var olmaktadır. Siyasi/politik mizah, mizahın muhalif yüzünün en çok görülebildiği alandır. Karikatüristler gerek gazetelerde, gerek sergilerde, gerekse mizah dergilerinde veya başka mecralarda dönemin iktidar ve muhalefet liderlerini, gündemi meşgul eden toplumsal mevzuları, işçi-işveren arasındaki anlaşmazlıkları, ekonomik sıkıntılarını, demokrasinin aksayan yüzünü vb. konu edinerek siyasi mizah ürünleri ortaya koyarlar.

Demokratik toplumlarda, halkın bilgi alma hakkına/özgürlüğüne aracılık eden kurumlar, kitle iletişim araçlarıdır. Her ne kadar kitle iletişim araçlarının sahiplik yapısı itibariyle tekelleşmeye uğrayıp çok sesliliğin önünde bir engel oluşturduğundan söz edilebilirse de; yasama, yürütme ve yargıdan sonraki dördüncü güç oldukları yönündeki açıklamalar azımsanmayacak sayıdadır. Bu bağlamda karikatürle iletişimin bir örneği olan mizah dergilerinin de kitle iletişim aracı olarak toplumu bilgilendirme gibi işlevler üstlenip üstlenmedikleri ya da ana akım medya karşısında alternatif bir medya olarak, muhalif bir duruş sergileme, toplumsal eleştiri yapma gibi amaçlarının olup olmadığı tartışılmalıdır.

3. YÖNTEM

Çalışma amaçlarına uygunluğundan ve ortaya çıkan kavramlar arasındaki ilişkilerin derinlemesine analizine izin vermesinden dolayı araştırma, bir nitel durum çalışması olarak desenlenmiştir. Problem kapsamında, toplumsal eleştirinin mizahtaki temsilini incelemek için amaca uygun bir mizah dergisi seçilmesi ve konunun bu mizah dergisi üzerinden elde edilen veriler aracılığıyla açıklanmaya çalışılması nedeniyle amaçlı örnekleme uygun görülmüştür. Çalışmanın evrenini, 2007 yılının Eylül ayında yayım hayatına başlayan ve 2019 yılı itibariyle hâlâ yayım hayatına devam eden Uykusuz mizah dergisi oluşturmaktadır. Bunun sebebi; Uykusuz mizah dergisinin tirajı en yüksek mizah dergisi olması (Mizah Haber, 2013) ve gençlerin en çok takip ettiği dergiler içinde ilk beşe giren tek mizah dergisi olmasıdır (Gür vd. 2012, s. 78). 2019 yılı itibariyle derginin sosyal medyada da yüzbinlerce takipçisi bulunmaktadır. Bu doğrultuda, Uykusuz dergisinin en çok okunan mizah dergisi olduğu da varsayılabilir. Buradan hareketle çalışmaya; derginin yayıma başladığı tarih olan 05 Eylül 2007'den (1. sayı), 30 Mart 2017'de yayımlanan 500. sayısına kadar geçen sürede yayımlanan bütün sayıları (ek sayılar hariç) dâhil edilmiştir.

Çalışmanın evrenini, karikatür ve metin ağırlıklı materyaller olan mizah dergileri oluşturduğundan veriler doküman incelemesi yoluyla elde edilmiştir. Dokümanlar incelenirken, kapakta yer alan karikatürler dikkate alınmış ve karikatürü açıklayan metinlerden yararlanılmıştır. Kapak sayfalarının önemi, okuyucuya ilk ulaşan görseli ve haberi taşıyor olmasında ve satışını etkileme potansiyelindedir.

Toplanan verilerin çözümlenmesi aşamasında içerik analizinden yararlanılmıştır. İçerik analizi -ya da içerik çözümlenmesi- metin içeriği toplama ve analiz etme tekniğidir. Bu çalışmanın metnini görsel bir materyal olan karikatürler ve karikatürleri destekleyen yazılı ifadeler oluşturmaktadır. Toplanan verilerin derinlemesine analiz edilmesini gerektirdiğinden ve konuyla ilgili önceden belirgin olmayan temaların ve boyutların ortaya çıkarılmasına olanak tanınması sebebiyle (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 223) içerik analizi uygun görülmüştür.

4. BULGULAR

4.1. Bulguların Alanyazınla Karşılaştırılması ve Yorum

Uykusuz mizah dergisinin ilk 500 sayısının kapaklarının incelenmesi neticesinde 1922 adet kodlama yapılmıştır. Bu durum, bir kapakta çoğu zaman birden fazla konunun ele alınmasının

ve karikatürize edilmesinin bir sonucudur. Kodlama sürecinde elde edilen kavramlardan yola çıkılarak 224 alt temaya, bu alt temaların ilgili başlıklar altında derlenmesiyle elde edilen 38 ana temaya ulaşılmıştır. Sözü edilen ana temalar ve toplamda 1922 koddan, bu ana temalara toplamda düşen kod sayısına ilişkin bilgi, en çok kodlanan ana temadan en az kodlanana doğru sıralanmış bir biçimde, yüzdeleriyle birlikte Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Ana Temalar, Kod Sayıları ve Yüzde Bilgileri

	ANA TEMALAR	KOD SAYISI	YÜZDE
1.	İktidar/Hükümet/Devlet Eleştirisi	400	%20,81
2.	Güvenlik Güçleri ve İstihbarat	142	%7,39
3.	Hak ve Özgürlükler	116	%6,03
4.	Siyasi Mercilere Yönelik Diğer Eleştiriler	111	%5,77
5.	Uluslararası İlişkiler/Türkiye (TR) Dış İlişkileri/Dış Politika	89	%4,63
6.	Adalet/Hukuk/Yargı Sistemi	78	%4,06
7.	Özel Kuruluşlara, Devlet Adamlarına ve Devlet Kuruluşlarına Yönelik Sorunlar	69	%3,59
8.	Terör	67	%3,49
9.	Kâr Odaklı Üretim Sistemi (Kapitalizm) Eleştirisi	66	%3,43
10.	Gündelik Hayat ve Toplum Eleştirisi	59	%3,07
11.	Ayrımcılık	50	%2,60
12.	Seçimler	48	%2,50
13.	Siyasi Davalar ve Soruşturmalar	46	%2,40
14.	Politik Görüşler	44	%2,30
15.	Medya Organlarına ya da Çalışanlarına Yönelik Tutumlar	37	%1,92
16.	Savaş	36	%1,87
17.	Askeriye	35	%1,82
18.	Eğitim Sistemi Eleştirisi	35	%1,82
19.	Ekonomik Konulara Yönelik Eleştiri/Ekonomi Politik	33	%1,72
20.	Medya Eleştirileri	33	%1,72
21.	Üniversiteler	29	%1,51
22.	Popüler Kültür Öğeleri	27	%1,40
23.	Çocuk	27	%1,40
24.	Devlet Projeleri	26	%1,35
25.	Kadın	26	%1,35
26.	Yasalar ve Kanunlar	23	%1,20
27.	Çevresel/Ekolojik Konular	23	%1,20
28.	Muhalefete Yönelik Eleştiri	22	%1,15
29.	Suç Eylemleri	22	%1,15
30.	Toplumsal Olaylar	20	%1,04
31.	Din ile İlgili Konular	18	%0,94
32.	Sağlık Sistemine Yönelik Eleştiriler	18	%0,94
33.	Özel Günler	16	%0,83
34.	Spor	16	%0,83
35.	Gündem Belirleme	5	%0,26
36.	Sanat	4	%0,21
37.	Bilim	3	%0,15
38.	Sivil Toplum Kuruluşları	3	%0,15
	TOPLAM	1922	%100

Yukarıdaki bulgular çerçevesinde mizah dergilerinin hepsine yönelik bir genelleme yapmak çalışmanın kapsamını aşmaktadır; nitekim Uykusuz dergisi özelinde ele alınan kapaklar aracılığıyla mizaha, karikatüre ve eleştireliliğe ilişkin çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Bu bağlamda, dergi kapaklarının analizine bakıldığında çoğunlukla tek kare karikatür türünde yapılan mizahın siyasi/politik bir özellik taşıdığı görülür. Bu durum, mizahın alanyazında sözü edilen nitelikleriyle ve yapısı ile uyumludur; çünkü mizah, toplumun aynası, atardamarıdır ve gündelik hayatta politika ne kadar yer alıyorsa mizahta da o kadar temsil edilmesi kaçınılmazdır (Arik, 2003, s. 101). Politik mizah; siyasi liderlerin, profesyonel politikacıların yanı sıra politik kuruluşları, grupları kapsamaktadır ve hedefi; politik fikirler, toplum hayatı ve siyasal rejimdir (Öğüt Eker, 2014, s. 128). Burada da %20,81 ile iktidar/hükümet/devlet eleştirisi başlığının en üst sırada yer aldığı görülmektedir. Politik karikatürler aracılığıyla kapağa taşınan konuların önemli bir çoğunluğunu bu mercilere yönelik eleştiriler oluşturmaktadır. İktidar/hükümet/devlet eleştirisine ek olarak siyasi mercilere yönelik diğer eleştiriler %5,77; uluslararası ilişkiler/TR dış ilişkileri/dış politika %4,63; özel kuruluşlara, devlet adamalarına ya da devlet kuruluşlarına yönelik sorunlar %3,59; seçimler %2,50; siyasi davalar ve soruşturmalar %2,40 oranlarıyla dergi kapaklarında fazlasıyla yer bulmuştur. Bu durum, mizahın arındırıcı-uzlaştırıcı işlevinden ziyade eleştirel-yıkıcı işleviyle (Halis, 2013, s. 380-381) paraleldir; çünkü sözü edilen karikatürler egemen güçlere hizmet eden arındırıcı-uzlaştırıcı bir yaklaşımdan uzak; egemeni eleştiren, yeren bir tutuma sahiptir.

Politik mizah sadece iktidara karşı bir duruş sergilemek için değil, demokratik bir ortamın işlerliği için de gereklidir. Karikatür ve mizah, ifade özgürlüğünün bir tezahürü olarak, toplumların tarihinde oldukça önemli yerlere sahiptir. İfade özgürlüğü de dâhil her tür hak ve özgürlüğün korunması gereken demokratik bir ortamın işlerliği için, karikatüre ve mizaha karşı bir hoşgörünün gerekliliği tartışılmazdır. Bu hak ve özgürlüklere ilişkin başlık da %6,03 oranla en sık işlenen üçüncü konu olarak bulgularda yerini almıştır.

Mizahı işlevsel kılan özelliklerden biri de muhalifliğidir; lakin muhalifliği sadece politik bazda ele almak ve mizahı bu yönde temellendirmek, iktidar kavramına çok sınırlı bir açıdan bakmak anlamına gelir; çünkü iktidar mücadelesi hayatın her alanında bulunmaktadır, sadece hâkim sınıfla bağımlı sınıf arasında değil (Arik, 2003, s. 102). Kapaklarda yer bulan diğer konular da iktidarla ilişkili bir biçimde ele alınarak eleştirel bir yaklaşımla karikatürize edilmiştir. Tablo 1'de yer verilen ana temaların bütününde, konulara iktidar mücadelesi açısından yaklaşmış ve bu iktidar mücadelesi hem egemen sınıf hem de halk tabanında ele alınmıştır. Bu durum, karikatürün de bu mücadelede yerini aldığı bir göstergesidir ve mizah dergileri bazında, bu mücadelenin yol açtığı sonuçlar göz önüne serilmektedir. Bu sonuçların karikatür biçimindeki yansımaları da politik bir kimliğe sahiptir. Aziz Nesin'in belirttiği üzere "Salt güldüren boşalım gülmeceleri bile görev yapmamış olmakla, egemen sınıfın yararına olarak, görev yapmamak görevini yapmış olurlar (Nesin, 2001, s. 39)". Bu açıdan bakıldığında da aslında gülmece olarak da tanımlanan mizahın ve karikatürün, politik olmaktan uzak olamadığı ve bir görevi olduğu söylenebilir. Uykusuz dergisinin kapaklarından elde edilen bulgulara bakıldığında da, derginin egemen sınıfa yönelik eleştirelilik görevini üstlenmeye çalıştığı düşünülebilir.

4.2. Devletin İdeolojik Aygıtları ve Eleştirel Yaklaşım

Çalışmanın bulgularına bakıldığında sıklıkla ele alınan ve eleştirilen konuların büyük bir çoğunluğunu Althusser'in "Devletin Baskı Aygıtları" (DBA) ve "Devletin İdeolojik Aygıtları" (DİA) olarak tanımladığı kurumların oluşturduğu görülmektedir. Althusser'e göre (2010, s. 182) ideoloji, bir insanın ya da toplumsal öbeğin zihninde egemen olan düşünceler, tasarımlamalar sistemidir ve bu sistem DİA ve DBA aracılığıyla işlevsellik kazanır. Marksist kuramda devlet aygıtının hükümet, idare, ordu, polis, mahkemeler, hapishaneler vb.ni kapsadığını söyleyen Althusser bunları DBA olarak adlandırırken; DİA dendiğinde, gözlemcinin karşısına birbirinden

ayrı ve özelleşmiş kurumlar biçiminde dolaysız olarak çıkan belirli sayıda gerçekliği belirttiğini söyler (2010, s. 168). Devlet, devletin (baskı) aygıtıdır; devletin bir tek (baskı) aygıtı olmasına karşın, birden çok sayıda DİA olduğu gözlemlenebilir der Althusser ve DİA olarak tanımladığı kurumları şu şekilde sıralar (2010, s. 167-169): *Aile DİA'sı*, *Dinsel DİA*, *Öğrenimsel DİA*, *Hukuki DİA*, *Siyasal DİA*, *Sendikal DİA*, *Haberleşme DİA'sı*, *Kültürel DİA*. Bu çerçevede ele alındığında dergi kapaklarında devlet aygıtının hükümet, idare kapsamında en çok eleştiriyi aldığı ve bunu %7,39 oranla güvenlik güçleri ve istihbarat başlığının takip ederek polis ve jandarmayı da kapsadığı görülmektedir. Ordu ve orduyu kapsayan ilgili konuların da (askeriye, savaş, terör başlıkları) kapaklarda konu edildiği bulgularda yer bulmuştur. Mahkemeler de adalet/hukuk/yargı sistemi başlığı altında ele alınmış ve %4,06 oranla kapaklarda en sık ele alınan konulardan biri olmuştur. Dergi kapaklarına bakıldığında eleştirilerin en sık yöneltildiği başlıkların, egemen ideolojinin işlerlik kazanmasında önemli bir rol üstlendiği belirtilen DBA'ya ait olduğu söylenebilir ve bu durum mizah dergilerinin de konuya yönelik eleştirel bir yaklaşım sergilediği biçiminde yorumlanabilir.

Kapaklarda *aile DİA'sı*, gündelik hayat ve toplum eleştirisi, kadın, çocuk başlıkları altında; *dinsel DİA*, din ile ilgili konular başlığı altında; *öğrenimsel DİA*, eğitim sistemi eleştirisi ve üniversiteler başlıkları altında; *hukuki DİA*, adalet/hukuk/yargı sistemi, yasalar ve kanunlar, suç eylemleri başlıkları altında; *siyasal DİA*, siyasi mercilere yönelik diğer eleştiriler, siyasi davalar ve soruşturmalar, politik görüşler, devlet projeleri, muhalefete yönelik eleştiri gibi başlıklar altında; *sendikal DİA*, hak ve özgürlükler, kâr odaklı üretim sistemi (kapitalizm) eleştirisi başlıkları altında; *haberleşme DİA'sı*, medya organlarına ya da çalışanlarına yönelik tutumlar, medya eleştirileri, gündem belirleme başlıkları altında; *kültürel DİA* ise, popüler kültür öğeleri, özel günler, spor, sanat, bilim, sivil toplum kuruluşları başlıkları altında ele alınmıştır. Özetlenecek olursa, dergi kapaklarının analizi sonucunda elde edilen bulgulara bakıldığında, ifade edilen başlıklar, DBA ya da DİA kapsamında ele alınabilmektedir ve bu aygıtlara yönelik yapısalcı yergiler içeren nitelikler taşımaktadır. Bu durum da, devletin yönetileni önce ikna, sonra da fiziki baskı ile belirli bir alan içinde tutması konusunda devlete yardımcı araç ve uygulamaların (DBA ve DİA), mizah ve karikatür aracılığıyla da eleştirildiğinin ve hegemonyaya karşı bir mücadelenin varlığının göstergesi olabilir.

Görüşlerini açıklamaktan korkmak için haklı gerekçeleri olan tabi grupların, "satır aralarına gizli", örtük mücadeleleri ihtiyatlı bir biçimde gelişir (Cantek, 2014a, s. 20-25). Karikatürler aracılığıyla yan anlamlardan yararlanarak veya satır aralarına gizlenen mesajlar aracılığıyla mizah dergileri de iktidara ve egemen ideolojiye, hegemonyaya karşı Gramsci'nin tabiriyle bir mevzi savaşımı içerisinde konumlandırılabilir. Böylelikle tabi olarak tanımlanan sınıfların yanında bir konum edinerek ve eleştirellikten yararlanarak Uykusuz dergisinin de, kapakları aracılığıyla bir muhalefet ve direniş sahası olabileceği yorumunda bulunulabilir.

Dergi kapaklarında ekonomi politik bir yaklaşımın da bulunduğu söylenebilir. Eleştirel yaklaşım kapsamında ekonomi politik, dikkati ideolojiden ziyade ekonomiye çeker; ekonomik yapı ve süreçlere vurgu yapar ve medyanın sınıfsal çıkarları nasıl meşrulaştırdığını açığa çıkarmaya çalışır, tekelleşme ve bunun sonuçlarının incelenmesine odaklanır (Curran vd. 1989'dan aktaran Özyiğit, 2008, s. 27). Bulgulara bakıldığında, kâr odaklı üretim sistemi (kapitalizm) eleştirisi %3,43 oranla ilk onda yer almaktadır; kapaklardaki eleştirilerin önemli bir bölümü kapitalist sisteme ve bunun sonuçlarına yöneliktir. Kapitalist sistem eleştirisi, beraberinde mülkiyet ilişkilerini ve sistemin ekonomisini sorgulamayı da getirir. Kitle iletişimi alanında ekonomi politik yaklaşım: Yapı içerisinde üretilen kültürel ürün ve içerikleri, egemen üretim yapısının kurallarına bağlı olarak üretilen, dağıtılan ve tüketilen birer emtia olarak niteler ve bu emtiaların, egemen toplumsal yapıyı ve iktidar ilişkilerini meşrulaştırma, pekiştirme ve yeniden üretme fonksiyonlarını yerine getirerek ideolojik bir işlev yerine getirdiklerini ifade eder

(Yaylagül, 2010, s. 144). Dergi kapaklarında medyaya yönelik yapılan eleştiriler de, ana akım medyanın egemen toplumsal yapıyı ve iktidarı meşrulaştırmasına ve sistemin devamını sağlıyor olmasına yöneliktir. Bütün medya organlarında olduğu gibi, araçların kullanım amaçları, bu araçları ellerinde bulunduranların temel amaçları doğrultusunda, etkilemenin yönünü de belirleyecektir ve bir çok alanda olduğu gibi karikatürcüler de kendi görüş ve düşüncelerinin paralelinde etkiler sağlamayı isteyeceklerdir (Özer, 2007, s. 119-120). Bunun için de ellerinde buldukları bir imkân olarak mizah dergilerinden yararlanmaları, beklendik bir tutum olarak belirir.

Medya çalışmaları yaklaşımı, medya kuruluşlarının ve medya ekonomilerinin politikalarına odaklanır; güç, zenginlik, mülkiyet ve denetim konuları ekonomi politiğin temel odağıdır (Laughey, 2010, s. 69). Medya sahipliği açısından konuya yaklaşılsa günümüz mizah dergilerinin ve bu araştırma kapsamında Uykusuz dergisinin, bağımsız bir yayın kuruluşu olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bağımsız bir yayın kuruluşu olmak mizah dergiciliğinin geleneğidir; herhangi bir yere bağlı olmak, özgürlük alanını kısıtlar ve her anlamda mizahın kalitesini düşürür (F. Budacı, Mayıs 2017, e-posta yoluyla görüşme). Dikey, yatay ya da çapraz tekelleşmiş herhangi bir başka medya kurumu ile organik bağları bulunmayan, bağımsız/tarafsız/muhafız bir yayın olarak, reklam almayan, geliri sadece satışından ibaret olan haftalık mizah dergilerinin bir temsilcisi olarak Uykusuz dergisinin ana akım medyadan daha farklı bir çizgide, alternatif bir medya olduğundan bahsedilebilir (Tellan, 2015, s. 467). Derginin kapak, ikinci ve üçüncü sayfa karikatürlerine bakıldığında hem politik hem de apolitik mizah unsurlarına birlikte yer veren ticari bir yayın olmasına ve çok satmasına rağmen, derginin reklam almayarak kâr elde etmek amacından uzak durduğunu; derginin kadrosunda, derginin duruşu ve kimliğini belirleyen karikatürlerin çiziminde bir hiyerarşinin var olmadığını; ana akım medyada sesini duyuramayan kesimlerin de dergide konu alındığını gözlemlemek mümkündür (Tellan, 2015, s. 468).

Özellikle kapak, ikinci ve üçüncü sayfalarında, ana akım medyadan farklı olarak, eleştirel ve alternatif bir tavırla var olan bu dergide, bir yandan da, derginin geri kalan sayfalarında insanlara hoş vakit geçirtme ve güldürerek rahatlatma gibi amaçlara hizmet edebilecek mizah yazılarının ve karikatürlerin varlığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durum, bu derginin ayrıca kitlesel üretimin sonucu olan bir tüketim ürünü olduğunun göstergesidir. Bu çerçevede bütün mizah dergileri gibi Uykusuz dergisi de, kitle kültürü kapsamında bir popüler kültür nesnesi olarak ele alınabilir. Alt sınıflara fiziksel direniş gibi daha tehlikeli safhalara geçmeden rahatlatma/boşalma imkânı tanıyan, iktidar onaylı emniyet supapları (Cantek, 2014a, s. 29) olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan yaklaşıldığında mizah dergilerinin, hem egemen sınıfa yönelik bir eleştirelilik taşıdığından hem de bu eleştirelilikle dahi kitle kültürünün bir emtiası olabileceğinden söz edilebilir. Neticede derginin kapak ve ilk iki sayfası hariç diğer sayfalarında (yaklaşık olarak 400. sayıdan itibaren Uykusuz'un ilk sayfasında da gündeme ilişkin siyasi mizaha değil, popüler mizaha yer verilmektedir ve kapak ve üçüncü sayfadaki eleştireliliğin yoğunluğunun azaldığı gözlemlenmektedir) politik bir mizahın ve eleştireliliğin varlığı tartışılır bir boyut almaktadır.

4.3. Tartışma

Bu dergilerin, kapaklarında ve diğer sayfalarında, neleri söyleyebildikleri kadar neleri söyleyemedikleri de önem taşımaktadır. Gündemden etkilendiği kadar gündemin gerginliğinden de etkilenebilen mizah dergilerinde ve bu bağlamda Uykusuz dergisinde bir otosansürün varlığından bahsedilebilir. Derginin mizah yazarlarından Budacı'nın, "Dergi olarak eleştirel bir yaklaşımınız olduğunu düşünüyor musunuz? Neden?" sorusuna verdiği cevaptan alıntı yapılacak olursa durum daha açıklayıcı bir hâl alabilir: "Evet, sadece Uykusuz değil bütün mizah dergileri, özellikle kapaklarında o haftaya dair en sert muhalefeti sergilemişlerdir. Doz

olarak bu eleştirel bakış, diğer medya araçlarının, özellikle de ana akım medyanın çok üstündedir. Yine de zaman zaman uygulanan bir otosansür olduğunu da eklemek ve bunu normal karşılamak gerek... (F. Budacı, Mayıs 2017, e-posta yoluyla görüşme)". Uykusuz dergisinin ilk sayısından beri çizerlik yapan; lakin 2017 yılında dergiden ayrılan Yılmaz Aslantürk ise, bir söyleşisinde, mizah dergilerinin kapanmaya ve küçülmeye gitmelerinin nedenlerini, muhalefet yapmayı bırakmış olmalarına ve insanların, yaşadıkları sorunları, kendilerini bu dergilerde bulamamasına bağlıyor. "Aman ağzımızın tadı bozulmasın" diye erkenden otosansüre gidildiğinden yakınırken, dergi denilen yapının derlenmiş farklı dünyaların olduğu bir alan olduğunu; politik esprilerin de, kara mizahın da, magazin de olacağını söylüyor: "Herkes politik çizsin demiyorum ama sırf geçiştirmek için kapakta ve ikinci sayfada 5 tane muhalif karikatürle yürümüyor. Peki bu doğru bir tutum mu? Çizerin elinde kalem var, o kalemle çizgiye 40 takla atabilirsin... (Yılmaz, 2017, s. 20-21)". Aslantürk'ün, mizah dergilerindeki muhalif tavrın eksikliğine yönelik yorumlarına rağmen çizginin gücüne yönelik ifadeleri, aslında mizahın neler yapabileceğini ve potansiyelini anlatıyor; ancak bu potansiyelden günümüzde ne kadar yararlandığı, ve özellikle mizah dergileri bazında bu potansiyelin ne kadar kullanıldığı tartışmaya açık bir konu olarak kalıyor.

Kimi yazarlar, mizahın günümüzde eskisine oranla daha az politik bir eğilime yönelerek apolitikleştiği görüşündedir. Arık' a göre (2003, s. 101) politik mizah yapmak, Türk mizah geleneğinde baskın bir muhalefet türüdür ve geçmişte de günümüzde de mizahçılar siyasi iktidarları eleştirmişlerdir; fakat günümüz koşullarında politik mizah eski anlamını yitirmiştir ve mizah, kitleler gibi politikadan umudunu kesmiş bir görünüm sergilemektedir. Bunun sebebi de mizahın, toplumun aynası olmasıdır. Karikatürist Tan Oral da (2001, s. 17) karikatür ve siyaset ilişkisini ele alırken, yakın bir döneme kadar, yıkıcı bir zehir etkisinde olan siyasi karikatürün, artık siyaset için bir çerez, bir garnitür niteliğinde hafiflemiş olduğundan yakındır. Mizahın ve dolayısıyla karikatürün de zamanla apolitikleşmesi ve güncel siyasadan uzaklaşım uzaklaşmadığı mevzu tartışmaya açıktır. Nitekim, Öngören'in ifadesiyle, karikatürün, baskıları ölçebilen barometre duyarlılığını yitirmediği söylenebilir (2001, s. 34). Yine Arık'ın belirttiği gibi "Apolitik olarak tanımlanan, politikayı mizahın malzemesi yapmama, var olan siyasi yapılanmayı desteklemek değildir her zaman, ciddiye bile almamaktır bazen (2003, s. 102)". Diğer bir deyişle, politik mevzularda yer vermeyerek, bu mevzuları ciddiye almama durumu da politik bir yaklaşım olarak düşünülebilir. Sonuçta bir gazetecinin haber seçerken bazı haberleri seçmeyerek dışarda bırakması nasıl ki bir politik tercih sebebiyle olabiliyorsa, bir karikatürcünün de bazı konuları çizmeyi seçmemesi aynı tercihten ötürü olabilir. Dergilerin ele alınan kısımlarına göre (bu araştırmada kapaklar ele alınarak bir yoruma gidilmiştir; ancak diğer sayfalarla birlikte ele alındığında derginin eleştirelilik ve muhaliflik oranı farklılaşabilir), bu sonuçlar ve yorumlar değişiklik gösterebilir. Nitekim Hart'ın belirttiği gibi (2007, s. 7) mizahın kendisi var olan durumu değiştirmez ama bastırılmıştaki memnuniyetsizliği azaltabilir ve bu da harekete geçmeyi engelleyebilir. Denilebilir ki, mizah nasıl kullanılmak istenirse o şekilde bir amaca hizmet edebilir: Toplumsal protestonun lehine de çalışabilen mizah, toplumun hoşnutsuzluğunu azaltarak harekete geçmede bir engel de olabilir.

Karikatürün bağımsızlığı ve özgünlüğü konusunda Mutlu'ya göre: Karikatür eserleri çoğunlukla bireysel sanatçılar tarafından üretilmektedir; ancak üretim süreci, çalışmanın konusu gibi kitlesel üretimi ve tüketimi ile de tanımlanmaktadır. Bugün, çoğu karikatür sanatçısı kitlesel pazarlar için üretim yapmakta ve okurlarına kitlesel basın yolu ile ulaşmaktadırlar. Dolayısıyla pazar koşulları, belli standardizasyonlar yoluyla karikatür ürünlerini etkilemektedir. Pazar koşullarında üretilen tüm diğer ürünler gibi karikatür çalışmalarını da kolay ve çabuk tüketime yönelik olmak durumundadır. Yeni medya teknolojileri ve sosyal ağlar da karikatürü her şekilde daha kolay üretmek ve tüketerek bu gerekliliğe katkıda bulunmaktadır (1996, s. 29). Kitlesel pazarda bir kitlesel ürün olarak, bir kitle kültürü ürünü olarak da ele alınabilmelerine rağmen

karikatürlerin ve mizah dergilerinin belli etkilerinden söz etmek olasıdır. Karikatürler, güncel ve popüler birer metin olarak algılanmalarına karşın sosyal, siyasal, toplumsal ve kültürel izleri okumada önemli kaynaklar niteliindedirler; çünkü toplumsal bellekten beslenirler ve kültürü komik metinlere dönüştürürken kültürel kodları okuyucuya yeniden anımsatırlar (Metin Basat, 2014, s. 225). Güncel olmaları ve içinde buldukları bağlamı mizahi bir bakış açısıyla yakından takip edebilme gibi özellikleriyle mizah dergileri, bu dönüşümün izlenebileceği alanlardan biridir.

Budacı'ya göre mizah, bugünlerde sosyal medyanın da aracılığıyla gündemin hızlı yayılmasını sağlayan araçlardan biri hâline gelmesine rağmen mizahın tek başına değiştirici, dönüştürücü bir etkisi olduğunu söylemek abartılı olur; ancak yine de toplumsal muhalefetin farkındalığında önemli bir rol oynamaktadır (F. Budacı, Mayıs 2017, e-posta yoluyla görüşme). Bu da mizah dergilerinin, toplumu harekete geçiremeye bile toplumsal muhalefetin farkındalığında ve toplumsal eleştiride önemli etkileri olduğunun söylenebilmesine olanak tanımaktadır. Kısacası, mizah ve mizah dergileri, muhalefetin, başkaldırının ve direnişin örneklerini sergilemelerine rağmen asıl zeminleri değillerdir; çünkü mizah yoluyla muhalefetin dile getirildiği mizah dergileri aynı zamanda eğlendirme amacı taşıyan ticari birer üründür ve bu nedenle okuyucuyu memnun etmek ve tüketilmeye devam etmek durumunda oldukları da göz önünde bulundurulmalıdır (Tellan, 2015, s. 453). Mizah konusuna eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşan Cantek'in görüşlerinden yararlanılacak olursa, anlatılmak istenen nokta daha iyi anlaşılabilir:

Karikatür bir anlatım aracıdır ve nasıl kullanıldığına bağlı olarak radikal bir muhalif ya da tutkulu bir muhafazakâr olarak görünebilir-okunabilir... Mizah dergileri popülerlik arayan, sadece o kıstaslarla var olabilen yayınlardır. Ne bugün ne de geçmişte siyasi ölçülerde mutlak muhalif olmamışlardır veya siyasi ilgileri daima sınırlı kalmıştır... Karikatürün ve karikatüristin eskisi kadar etkili olduğunu söylemek mümkün değil, ama yazılı basın en çok satan dergileri yine mizah dergilerinden çıkıyor... Nasıl değerlendirildikleri, ne yaptıkları, ne yapmak istedikleri, ne sattıkları, ne ceza aldıkları, ne zaman sevilmedikleri bütün popüler kültür ürünleri gibi karmaşık, çelişkili ve bukalemunvaridir (Cantek, 2014b).

Özetle, modern çağın kullanım formatında mizahın, tüketim kültürünün önemli bir nesnesi ve kitle iletişimlerinin bir aracı (Öğüt Eker, 2014, s. 205) olduğundan bahsedilebilir; ancak bu çalışma kapsamında kapakları ele alınan Uykusuz mizah dergisi için, kitlesel üretimin ve kitle iletişimlerinin bir ürünü olmasına ve popüler kültür ürünü olarak konumlandırılabilmesine rağmen, muhalif bir yapıya sahip olduğundan ve toplumsal eleştiri açısından egemen sınıfa yönelik bir sorgulama yaparak tabi sınıfın çıkarlarını gözettiğinden söz edilebilir. Sonuçta mizah, hem gülmeyi hem de eleştirelliği içerisinde barındırmaktadır, gülerken eleştirebilmektedir.

5. SONUÇ

Karikatür, toplumsal ve kültürel bir olgu olarak ele alındığında, bir yandan belli kültürel ortamlar karikatürün oluşumuna katkıda bulunmakta, diğer yandan da karikatür, içinden çıktığı toplumsal ve kültürel ortamı yansıtan bir olgu olarak belirmektedir (Güngör, 1996, s. 43). Bu nedenle toplumlardaki her tür sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel gelişme ve değişme süreçlerini karikatür ürünlerinden ve/veya mizah dergilerinden izlemek olanaklıdır. Bu çalışma da yaklaşık on iki yıldır süregelen bir mizah serüveni örneği olan Uykusuz mizah dergisinin ilk on yıllık kapaklarını ele almıştır. Böylelikle ele alınan dönemin kültürel, toplumsal ve siyasal gelişimi, neye önem verildiği ve eleştirildiği hakkında karikatürize edilmiş verilere ulaşılmıştır.

Sonuç olarak bu çalışma, Uykusuz mizah dergisi aracılığıyla toplumsal eleştirinin mizahdaki temsiline eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmayı amaçlamıştır ve elde edilen bulgular alanyazın dâhilinde yorumlanarak tartışılmıştır. Çalışma genelinde mizahın ve mizah dergilerinin nelere

hizmet edebileceği ve eleştireliliği, diyalektik bir bakış açısıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Buradan yola çıkılarak söylenebilir ki, gülme, mizah ve karikatürün politik, eleştirel ve muhalif bir tavrı bulunmaktadır. Mizah dergileri de bir ölçüde bu tutuma sahiptir. Bu durum, dergilerin ve mizah dergiciliğinin kendi zamanı ve kendi zamanının koşulları açısından değerlendirilmelidir. Bu araştırma çerçevesinde sadece kapakları analiz edilmiş Uykusuz dergisi üzerinden konu ile ilgili çıkarımlarda bulunulabilir; ancak genellemelerde bulunmak olanaklı değildir. Nitekim kitlesel bir üretimin ürünü olan ve popüler kültür kapsamında ele alınabilecek olan mizah dergileri, toplumsal eleştirinin bir temsili olarak konumlandırılabilir ve toplumsal farkındalığa katkı sağlayabilir. Kapak ve ilk iki sayfası dışında politik bir yaklaşımı olmasa da Uykusuz dergisinden elde edilen bulgular çerçevesinde, sözü edilen dergide de muhalif bir yaklaşım ve eleştirel bir tavır göze çarpmaktadır. Kapaklarda toplumsal eleştirinin yöneltildiği birimlere bakıldığında bu birimlerin, Althusser'in devletin baskı aygıtları ve devletin ideolojik aygıtları olarak tanımladığı kavramsal çerçeveye dâhil oldukları sonucuna varılmıştır. Bu kapsamda ele alınan karikatürler, eleştirdiği kişi, kurum, kuruluş, olay, olgu ve değerlere karşı insanları güldürebiliyorsa, gülmenin yıkıcılığına da hizmet eder ve bu etkinin önemi azımsanmamalıdır.

Bu konuda ileride yapılabilecek daha fazla çalışma, konunun farklı açılara yaklaşabilmesi ve daha fazla yorum katabilmesi açısından alanyazına katkıda bulunacaktır. Bu çerçevede araştırması önerilen konular şu şekilde ele alınabilir: Karikatürün etkileri ve toplumun bir ileti olarak karikatüre tepkileri, mizah dergileri kapsamındaki mizahın (karikatür ve mizah yazıları) gülmeye etkileri ve bunun nedenleri, kamusal alan olarak mizah dergileri ve etkileri, karikatürlerin ve bunları açıklayan metinlerin dilbilimsel ve göstergebilimsel analizi gibi konular araştırılmaya değer konulardır. Bunlara ek olarak sözü edilen bu çalışma da farklı desen ve yöntemler aracılığıyla bütün mizah dergilerine genellenebilecek kapsamda tekrar araştırılmaya müsaittir.

KAYNAKLAR

- Altan, Ç. (16 Temmuz 2014). Mizah ve siyaset. *Milliyet*.
- Althusser, L. (2010). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (Çev: A. Tümertekin). İstanbul: İthaki.
- Arık, M. B. (2003). "Apolitik" mizah tartışmalarına tarihsel bir bakış. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 89-104.
- Avcı, A. (2003). Toplumsal eleştiri söylemi olarak mizah ve gülmece. *Birikim Dergisi*, (166), 80-96.
- Budacı, F. 14 Mayıs 2017, e-posta yoluyla görüşme.
- Cantek, L. (2014a). *Şehre göçen eşek: popüler kültür, mizah ve tarih* (2. baskı). İstanbul: İletişim.
- Cantek, L. (24 Eylül 2014b). Mizah yaşadığı yere ve zamana benzer. Erişim tarihi: 23 Mart 2019, <https://tr.boell.org/tr/2014/09/24/mizah-yasadigi-yere-ve-zamana-benzer>.
- Çiftçi, H. (1998). Klâsik İslâm edebiyatında hiciv ve mizah. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (10), 139-162.
- Güngör, N. (1996). Karikatür ve iletişim. *Ankara 2. Uluslararası Karikatür Festivali*, Ankara: Karikatür Vakfı, s. 43-46.
- Gür, B. S., Dalmış, İ., Kırmızıdağ, N., Çelik, Z., Boz, N. (2012). *Türkiye'nin gençlik profili*. Ankara: SETA.

- Halis, Ş. A. (2013). Sinemada bir tür olarak güldürünün iktidar ve muhalefet ile ilişkisi. *II. International Conference on Communication, Media, Technology and Design*, Famagusta: ICCMTD, s. 380-383.
- Hart, M. (2007). Humour and social protest: an introduction. M. Hart ve D. Boss (Eds.), *Humour and social protest* içinde (s. 1-20). Büyük Britanya: Cambridge University Press.
- Kamiloğlu, Z. (2013). Penguen dergisinden hareketle Türk karikatür tarihinde mizahın saldırı işlevi. *Millî Folklor*, 25 (98), 165-173.
- Karabulut, E. (05 Nisan 2016). İyi bir hikayen varsa çizgi sadece araçtır. Erişim tarihi: 23 Mart 2019, <http://www.artfulliving.com.tr/kultur-ve-yasam/iyi-bir-hikayen-varsa-cizgi-sadece-aractir-i-5760>.
- Laughey, D. (2010). *Medya çalışmaları: teoriler ve yaklaşımlar* (Çev: A. Toprak). İstanbul: Kalkedon.
- Morreall, J. (1997). *Gülmeyi ciddiye almak* (Çev: K. Aysevener ve Ş. Soyer). İstanbul: Cem Ofset.
- Metin Basat, E. (2014). Sözden çizgiye. *Millî Folklor*, 26 (101), 225-236.
- Mizah Haber. (30 Temmuz 2013). Mizah dergilerinin satışları ne durumda? Erişim tarihi: 11 Ocak 2017, <http://mizahhaber.blogspot.com.tr/2013/07/mizah-dergilerinin-satislari-ne-durumda.html>.
- Mutlu, E. (1996). Karikatür ve iletişim. *Ankara 2. Uluslararası Karikatür Festivali*, Ankara: Karikatür Vakfı, s. 29-32.
- Nesin, A. (2001). Mizah=Gülmece. T. Çeviker (Ed.), *Cumhuriyet dönemi Türk mizahı* içinde (s. 19-63). İstanbul: Adam.
- Oral, T. (2001). Politika ve çizerler. *Ankara 7. Uluslararası Karikatür Festivali*, Ankara: Karikatür Vakfı, s. 17-19.
- Öğüt Eker, G. (2014). *İnsan kültür mizah* (2. baskı). Ankara: Grafiker.
- Öngören, F. (1998). Grafik ve Turhan Selçuk. T. Çeviker (Ed.), *Grafik mizah* içinde (s. 278-286). İstanbul: İris Koleksiyonu.
- Öngören, F. (2001). Karikatürün altın çağı. *Ankara 7. Uluslararası Karikatür Festivali*, Ankara: Karikatür Vakfı, s. 33-34.
- Özdiş, H. (2010). *Osmanlı mizah basınında batılılaşma ve siyaset (1870-1877)*. İstanbul: Libra.
- Özer, A. (2000). Yirminci yüzyılda karikatür. 6. *Ankara Uluslararası Karikatür Festivali Sempozyumu*'nda sunulan bildiri. Ankara.
- Özer, A. (2007). *Karikatür yazıları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Özyiğit, E. (2008). *Toplumsal iktidar ve medya*. İstanbul: Birey.
- Porumbita, M. (2001). Karikatürler ve politika. *Ankara 7. Uluslararası Karikatür Festivali*, Ankara: Karikatür Vakfı, s. 47-49.
- Selçuk, T. (1998). Çağdaş karikatür. T. Çeviker (Ed.), *Grafik mizah* içinde (s. 155-159). İstanbul: İris Koleksiyonu.
- Uygur, Barış. 18 Mayıs 2017, e-posta yoluyla görüşme.

- Tellan, B. (2015). Uykusuz habercilik: alternatif medya olarak mizah dergileri. B. Çoban ve B. Ataman (Eds.), *Direnış çağında Türkiye'de alternatif medya içinde* (s. 449-475). İstanbul: Kafka.
- Yakar, F. (2008). *Mizahi siyaset*. İstanbul: Başlık Yayın Grubu.
- Yaylagül, L. (2010). *Kitle iletişim kuramları: egemen ve eleştirel yaklaşımlar* (3. baskı). Ankara: Dipnot.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. baskı). Ankara: Seçkin.
- Yılmaz, M. (07 Mayıs 2017). Otisabi'nin yaratıcısı Yılmaz Aslantürk: "Muhalefet etmek isteyen bir yolunu bulur, yeter ki niyet olsun". *Birgün Pazar*, 20-21.